

Suomen nominaalkuiset yhdysverbit

TOINI RAHTU

1. Aineiston esittely

1.1. Yhdysosat

Suomessa ei alkuaan ole ollut yhdysverbejä. Vanhimpia ovat vieraiden kielten mallin mukaiset vanhan kirjasuomen prefiksiverbit sekä sanaliitoista tiivistyneet yhdysverbit (*alasastua, edesseisoa, pahoinpidellä, ristiinnaulita*). Nykyään ovat yleisimpiä nominaalkuiset yhdysverbit: perusosana on verbi ja määriteosana nomini, joka lähes aina on nominatiivissa.¹ Näistä verbeistä keräämäni aineisto käsittää 3 398 lippua. Ne edustavat 1 341:tä eri sanaa. Olen poiminut ne sanoma- ja aikakauslehdistä, radiosta ja televisiosta, kaunokirjallisuudesta, eri alojen ammattikirjallisuudesta, mainoslehtisistä, pakkausten teksteistä, ihmisten puheista jne. Lisäksi olen poiminut otoksen kielitoimiston kokoelmista.

Useimmiten sekä määrite- että perusosa ovat yhdistämättömiä sanoja, mutta yhdysosanakin on joukossa: *avomaaviljellä, korkeapainepestä, ulkoilutapaturmavakuutettu, pakkohuostaanotettu, tullihuutokaupata, värivalokuvata*. Yleisin määriteosa on substantiivi (*avaruusseikkailla, asuntosäästää, valokuvata*) — joukossa jokunen proprikin: *Nobel-palkittu, Primex-kestokromattu, Schotchgard-käsitelty*. Yleisiä määriteosia ovat myös adjektiivit (*hienosäättää, erikoiskäsitelty*) sekä prefiksien kaltaiset nominivartalot (*esipestä, haja-asuttu, peruskorjata*). Mahdollisia ovat lisäksi numeraalit (*kolmiloikata, kymmenotella*), pronominit (*moniotella, monityydyttymätön*) ja pelkät kirjaimet (*kk-palkattu, MM-katsastettava*).

Perusosa voi olla joko johtamaton sana (*valekuollut, tyhjäkäydä, varasläheteä*) tai, useimmiten, johdos. Selvästi yleisimpiä ovat kausatiivijohdokset (*automaattiherätetty, tapakasvattaa, salakuljettaa*), mutta paljon on myös instruktiivijohdoksia (*kovahopeoitu, teräskengittää, öljymaalattu*) samoin kuin faktitiivejä (*lämpöherkistetty, syväpuhdistaa, pikavalmistettu*), instru-

¹ Poikkeuksia ovat *keisarinleikata, koinsuojattu, lastenhuollettu, lämpöeristää, surunvalitteleva, pyhiinvaelttaa*.

mentatiiveja (*juhlatiputettu, ketjutupakoida, teräsharjata*), kontinuatiiveja (*esikatsella, kuntohölkätä, salakuunnella*) ja frekventatiiveja (*kiertoajella, laituretkeillä, vuoropuhella*). Myös refleksiivijohdokset ovat mahdollisia: *haak-sirikkoutua, aivovaurioitunut, tekosairastua*. Hajatapauksittain on sensiivi-, momentaani-, kaptatiivi- ja translatiivijohdoksia. Perusosat ovat useimmiten transitiiiviverbejä, mutta intransitiivitkaan eivät ole harvinaisia: *jatkojärjestäytyä, rattijuopunut, tankojuoppoilla*.

Nominalkuisille yhdysverbeille näyttää olevan tunnusomaista se, että yhdysosat toistuvat. Esimerkiksi aineistoni noin 1350 yhdysverbistä vain 270:llä on sellainen määriteosa, joka ei ole yhteinen minkään muun yhdysverbin kanssa. Yleisin määriteosa on *esi-*; se on yhteinen peräti 51 verbille. Seuraavaksi yleisin määriteosa on *koe-* (43), sitten *puoli-* (40), *pakko-* (37), *täys-* (30), *kylmä-* (25), *pika-* (21), *jälki-* (20) jne. Perusosista tavallisimpia ovat *-käsitellä* (31), *-ohjata* (25), *-suojata* (20), *-maalata* (15), *-eristää* (13), *-kouluttaa* (11), *-kuvata* (11) jne.

Määriteosan ja perusosan suhde on tyypillisimmillään sellainen, että määriteosa jotenkin luonnehtii perusosan ilmaiseman tekemisen tapaa: *automaattiohjattu, erikoiskäsitelty, selvänähdä*. Perusosan ilmaiseman tekemisen tapaa kuvaavat myös ne määriteosat, jotka ilmoittavat tekemisen välineen, menetelmän tai keinon: *briljanttihiottu, konekirjoittaa, lämpökäsitellä, paineohjattu*. Lähellä näitä ovat yhdysverbit, joiden määriteosa ilmaisee materiaalin (*hiekkapuhallettu, liimanidottu, sokerihuurrettu*). Määriteosalla on mahdollista ilmaista myös perusosan ilmoittaman tekemisen aika ja paikka (*alkukäsitellä, jälkiverottaa, katuhaastateltava, postiäänestää*) samoin kuin määrä (*huippukoulutettu, kaksoisviistää, vajaanavittu*), tarkoitus tai syy (*ammattikoulutettu, peitevärjätä*) sekä se, mitä vastaan suojaudutaan, minkä varalta varaudutaan (*heijastussuojata, jäävahvistettu, sairausvakuuttaa*). Joskus yhdysosien suhde on syntaktinen. Aineistossani on näet sellaisia nominalkuisia yhdysverbejä, joiden määriteosa on perusosan ilmaiseman toiminnan objekti: *aikarajoitettu, aivopestä, hintavalvottu, kestotestata, pohjavesitutkia, rotuerotella, äänivaimennettu*. Jako edellä kuvaamiini ryhmiin ei tietenkään ole kategorinen — useiden verbien yhdysosien suhdetta voi kuvata yhtä aikaa eri tavoin (*kärkivahvistettu, pintahiottu*: määriteosa ilmoittaa sekä paikan että perusosan ilmaiseman tekemisen objektin).

1.2. Muoto- ja lauseopillinen tarkastelu

Aineistoni muoto- ja lauseopillinen tarkastelu paljasti muutamia selviä tendenssejä. Ensimmäinen huomio on se, että infiniittimuodot ovat paljon yleisempiä kuin finiittimuodot: aineistoni yhdysverbeistä noin kaksi kolmasosaa on infiniittisiä, kolmasosa finiittisiä. Infiniittimuotoja käytetään nominien syn-

taktisissa funktioissa, siis attribuutteina, predikatiiveina, predikatiiviadverbiaaleina, subjekteina, objekteina, adverbiaaleina. Kolmasosa koko aineistosta on passiivin toisia partisiippeja, jotka ovat useimmiten attribuutin asemassa. Kyse on siitä, että nominiin rinnastuva yhdysverbi loukkaa vähemmän korvaa kuin varsinaisesti verbinä käytetty yhdysverbi; vrt. *esikypsennetty liha* ~ *kypsä liha*.

Toisaalta finiittimuodotkaan eivät ole mitään poikkeustapauksia, onhan niitä kolmasosa koko aineistosta. Myös verbeiksi tajuttavat nominialkuiset yhdysverbit ovat siis hivuttautumassa kieleemme. Kielikorva kuitenkin yrittää vielä torjua niitä, sillä finiittimuodoista ovat yleisempiä passiivi- kuin aktiivimuodot: passiiviin sisältyy vähemmän toiminnallisuutta ja persoonallisuutta kuin aktiivin persoonamuotoihin. On kuvaavaa, että passiivin indikatiivin perfektit ovat hyvin yleisiä — korva hyväksyy sellaisen nominalkuisen yhdysverbin finiittisenkin käytön, jossa ulkoiset muutokset totutusta partisiippiattribuutista ovat mahdollisimman pieniä; vrt.

Lämpöeristetyn putken asentaminen on -- helppoa. (HS 25. 11. 79.) ~
Seinän muut osat on *lämpöeristetty* niin, että --. (Kk s.v. *lämpöeristää*.)

Aina kielikorva ei kuitenkaan loukkaannu nominialkuisten yhdysverbien aktiivin persoonamuodoistakaan. Suurin finiittimuotoisten ryhmä ovat nimittäin aktiivin indikatiivin preesensmuodot. Torjunnan vähittäisestä heikkenemisestä ja nominialkuisten yhdysverbien juurtumisesta kieleemme kertoo ainakin kolme seikkaa. Ensimmäinen on se, että laajalevikkisimmistä yhdysverbeistä on helppo käyttää myös aktiivimuotoja. Seuraavassa esimerkkejä aineistoni neljän yleisimmän yhdysverbin persoonamuodoista:

Kaupungit ja kauppalat -- *peruskorjasivat* 329 asuntoa. (Kk s.v. *peruskorjata*.)

-- firma, joka *lämpöeristää* melkein mitä vain. (Kk s.v. *lämpöeristää*.)

Koeajomme alkoholiautoja. (HS 24. 12. 79.)

-- me suomalaiset *aivopesisimme* muita maita --. (HS 26. 3. 80.)

Toinen yhdysverbien juurtuneisuudesta kielivä seikka on se, että aktiivin persoonamuotoja muodostetaan myös harvinaisista verbeistä. Seuraavat verbit ovat aineistossani kukin uniikkeja:

Yhä edelleen toiset *huviaautoilee*, *suihkumatkailee*, *loistoristeilee*, »*avaruus-seikkailee*», yleensä jatkaa kulutusorgioita, --. (Kk s.v. *suihkumatkailla*.)

Kolmanneksi nominialkuisten yhdysverbien juurtuneisuutta osoittaa pu-

hekielen tapausten runsaus. Puhekielessähän yhdysverbit ovat nuorempi ilmiö kuin kirjoitetussa kielessä, ja jos aktiivimuotoja on jo puhekielessäkin, kielitaju lienee vähitellen hyväksymässä niitä. Esimerkkejä puhekielen tapuksista:

»ja mä *taidepparsin* sen sitte.» (Helena Rahtu 19. 4. 80.)

»mie torstaina *iltapäivüsträn*.» (Varpu Hirvelä 17. 4. 79.)

»no ne [koiranputket] *on* vähän *siiteppölüttänü*.» (Vuokko Tieva 26. 6. 79.)

1.3. Ikä

En ole etsinyt vanhimpia nominialkuisia yhdysverbejä systemaattisesti, mutta toisenkin käden lähteistä olen löytänyt jotain. Vanhimmat löytöni ovat jo Agricolalta: *kiitosveisata* ja *ulkokullattu* (Laine 1953: 149; Rapola 1960: 72). Näistä *ulkokullattu* on käytössä edelleen, mutta *kiitosveisata* on jäänyt tilapäiseksi. Seuraavat nominialkuiset yhdysverbit ovat sitten vasta 1800-luvulta (Rapola 1955: 142, 1960: 74, 79): *valekuollut* (1837), *valokuvata* ja *välilehdistää* (1853), *muotokuvata* (1855). Tilapäisiksi ovat jääneet Volmari Kilpisen ehdottamat *sala-kutoi* ja *tosi-uskottaa* (Setälä 1921: 215), samoin Laestadiuksen *veripriiskoitettu* (Räsänen 1913: 78) ja Aleksis Kiven *hietatuiskuva*, *hopeahelmeilevä*, *kruutipoltettu*, *pilvikiiltävä*, *veriponnistua* jne. (Sykäri 1913: 179). Varsinaisesti nominialkuisten yhdysverbien määrä on alkanut karttua vuosisadan vaihteessa.

Vanhoissa sanakirjoissa nominialkuisia yhdysverbejä on vähän. Vuoden 1918 Teknillisestä sanastosta löysin vain verbit *keltapetsata* ja *rautapalanut*. Cannelinin Suomalais-ruotsalaisen sanakirjan ensimmäisessä laitoksessa (1908) nominialkuisia yhdysverbejä on 13. Myöskään varhaisimmat kielioppimme eivät tunne nominialkuisia yhdysverbejä; ne esittelevät vain prefiksi-verbit. Ensimmäisenä on nominialkuisen yhdysverbin maininnut Arvi Jännes (1890: 30): *vanhurskautan*, mutta varsinaisesti on ilmiöön ensimmäisenä kiinnittänyt huomiota E. N. Setälä. Hänen esimerkkinsä ovat *valokuvata* ja *palovakuuttaa* (1898: 127).

Oman aineistoni ikäsin siten, että vertaisin sitä Nykysuomen sanakirjan ja kielitoimiston kokoelmiin — etsin sekä ensiesiintymät että yhdysverbejä vastaavat yhdysnomininit (useimmiten on kyseessä substantiivi). Tuloksen luotettavuutta tietenkin heikentää se, että kokoelmia ei ole koottu tasaisesti; puutteita on varsinkin 1940-luvun mutta myös 1950- ja 1960-luvun arkistoinnissa. Tietyt tendenssit tulivat silti ilmi — ainakin kunkin verbin terminus ante quem. Ensimmäiseksi arkistot kertoivat sen, että nominialkuiset yhdysverbit ovat lisääntyneet vähitellen, viime aikoina nopeammin kuin ennen. Ennen 1920-lukua yhdysverbejä oli arkistoitu 37, mutta 1970-luvulle

ehdittyä uusien tapausten määrä on lähes kaksikymmenkertaistunut. Toinen arkistojen paljastama tendenssi on se, että nominialkuisia yhdysverbejä vastaavien yhdysnominien määrä on vuosien mittaan pienentynyt: ennen 1920-lukua on 94 %:lla yhdysverbeistä ollut jokin vastaava yhdysnomini, nykyään enää 55 %:lla.

2. Nominialkuisten yhdysverbien muodostus

Nominialkuisia yhdysverbejä vastaavia yhdysnomineja etsin arkistoista siksi, että näiden verbien ja niitä vastaavien nominien ikäsuhteet paljastavat nominialkuisten yhdysverbien muodostustavan. Kun nimittäin yhdysnomini lähes aina on arkistoitu ennemmin kuin vastaava verbi, verbi todennäköisesti on saanut alkunsa juuri tuosta yhdysnominista.

Mutta nominialkuisten yhdysverbien muodostaminen on edellyttänyt muitakin lähtökohtia kuin vastaavat yhdyssubstantiivit. Elleivät nimittäin prefiksiverbit ja sanaliitoista tiivistyneet yhdysverbit olisi tehneet sitä pioneerityötä, että yhdysverbit ylipäättään olivat mahdollisia, nominialkuisten yhdysverbien tunkeutuminen suomeen olisi ollut vielä vaikeampaa kuin se on ollut. Joskus nominialkuisia yhdysverbejä on muodostettu yleensä vain muiden yhdyssanojen mallin mukaan (vrt. s. 414). Lisäksi on tarvittu malliksi niitä johtosuhteita, jotka vallitsevat yhdistämättömien nominien ja yhdistämättömien verbien välillä (vrt. *pyörä* : *pyöräillä* : *pyöräily* ~ *polkupyörä* : *polkupyöräillä* : *polkupyöräily*).

2.1. Suorat johdokset

Vanhimmat nominialkuiset yhdysverbit ovatkin syntyneet siten, että vanhaa, yhdistämättömiin sanoihin sovellettua johtotapaa on sovellettu uuteen materiaaliin: aivan kuten ennen oli johdettu *kaupata* sanasta *kauppa*, alettiin nyt johtaa *huutokaupata* sanasta *huutokauppa*. Johtosuhde on siis suora, rekursiivinen; yhdysverbi johdetaan johdosketjun edellisestä vaiheesta suoraan, »eteenpäin». Tällaisten verbien kantasubstantiivit ovat useimmiten johtamattomia tai denominaaleja:

aivovaurioitunut < *aivovaurio*
etuoikeutettu < *etuoikeus*
oikeusmurhata < *oikeusmurha*
pakkohuutokaupata < *pakkohuutokauppa*
sanakirjata < *sanakirja*
vaalikampanjoida < *vaalikampanja*
äänioikeutettu < *äänioikeus*.

Jonkin verran on myös sellaisia suoraan johdettuja yhdysverbejä, joiden kantasana on adjektiivinen: *hienojakoistaa* < *hienojakoinen*, *virtaviivaistaa* < *virtaviivainen*. Joskus kantasana on mahdollinen sekä yhdysubstantiivi että yhdysadjektiivinen (*julkisoikeudellistaa* < *julkis/oikeus*, *-oikeudellinen*, *kovanamaistua* < *kova/naama*, *-naamainen*). Suoria johdoksia on aineistosta yli 10 %.

2.2. Yhdistämällä muodostetut yhdysverbien partisiipit

Jokseenkin yhtä vanhoja kuin suoraan johdetut yhdysverbit ovat sellaiset yhdysverbien partisiippimuodot, jotka on muodostettu yhdysnominien mallin mukaan, yhdistämällä; vrt. *pää + toimittaja* ~ *pää + syytetty*, *tili + tieto* ~ *tili + saatava*. Perusosana on siis nominina käytettävä partisiippi, ja siihen on lisätty jokin määräiteosa. Tämä ryhmä on melko heterogeeninen: toiset perusosina olevista partisiipeista ovat hyvinkin nominaalistuneita (*huipujännittävä*, *puolisivistynyt*, *rättiväsynyt*), toiset taas lähellä kantaverbiään (*puolihalveksiva*, vrt. *halveksia*, *rautapalanut*, vrt. *palaa*, *puolialkoholisoitunut*, vrt. *alkoholisoitua*). Kaikki ovat kuitenkin yhdistämällä muodostettuja, sillä vastaava yhdysubstantiivi puuttuu.

2.3. Deverbaaleista yhdysubstantiiveista johdetut eli ns. takaperoiset eli retrogradiset yhdysverbit

Sekä suoraan johtamalla että yhdistämällä syntyi siis verbejä, joiden perusosaa edelsi nominimääräiteosa. Kummankin ryhmän olemassaolo teki tietä seuraavalle nominaalikuisten yhdysverbien ryhmälle. Tämän ryhmän syntymiseen vaikutti se, että systeemi oli joutunut epätasapainoon: nyt oli olemassa sekä sellaisia yhdysubstantiiveja, joista yhdysverbejä voitiin johtaa, että sellaisia, joista yhdysverbejä ei voitu johtaa. Jokin *huutokauppa* siis kelpasi kantasanaiksi, mutta *pakkoluovutus* ei, sillä se on deverbaali. Eihän vastaava yhdistämätönkään sana, *luovutus*, ole *luovuttaa*-verbin kantasana, vaan päinvastoin. Toisaalta oli olemassa tarve saada tällaisten deverbaalien yhdysubstantiivien rinnalle vastaavia verbejä, sillä käytettävissä olevat ilmaisutavat tuntuivat kömpelöiltä ja riittämättömiltä: täytyi saada jotain sujuvampaa esimerkiksi ilmausten *suorittaa höyrypahto*, *ilotulitus*, *pakkolunastus*, *koeviljely*, *ottaa henkivakuutus*, *palovakuutus* tilalle. Päädyttiin tekemään tällaisten deverbaalien yhdysubstantiivien rinnalle yhdysverbejä, takaperoisesti johtamalla. Näin vastattiin ilmaisutarpeeseen ja saatiin aikaan tasapaino systeemiin, sillä kantasanoiksi kelpasivat nyt sekä denominaalit ja johtamattomat että deverbaalit yhdysubstantiivit. »Substantiivitaustisten» ilmausten sijaan mahdollistuivat kätevät verbi-johdokset:

höyrykarkaista < *höyrykarkaisu*
ilotulittaa < *ilotulitus*
pakkolunastaa < *pakkolunastus*
koeviljellä < *koeviljely*
henkivakuuttaa < *henkivakuutus*
palovakuuttaa < *palovakuutus*
aivopestä < *aivopesu*
juhlavalaista < *juhlavalaistus*
etsintäkuuluttaa < *etsintäkuulutus*
salakuljettaa < *salakuljetus*
kaunokirjoittaa < *kaunokirjoitus*.

Tämän ryhmän verbejä on ensimmäisenä kutsunut takaperoisiksi Matti Sadeniemi (1955: 300). Takaperoista on siis se, että vastaava deverbaali yhdyssubstantiivi on ollut yhdysverbin muodostamisen lähtökohtana, ei päinvas-toin, niin kuin suora johtotapa edellyttäisi. Vastaavat yhdistämättömät sanat noudattavat muodostamisjärjestystä *luovuttaa* > *luovutus*, mutta yhdyssanojen ikäsuhteet paljastavat, että yhdyssanojen johtosuhteet ovat kulkeneet päinvas-taiseen suuntaan: *pakkoluovuttaa* on johdettu sanasta *pakkoluovutus*, koska *pakkoluovutus* on vanhempi. Deverbaaleista yhdyssubstantiiveista takaperoi-sesti johdettujen yhdysverbien muodostus noudattaa siis kaavaa *luovuttaa* > *luovutus* > *pakkoluovutus* > *pakkoluovuttaa*. Tilannetta voi kuvata myös ana-logiayhdyttämällä

luovuttaa : *luovutus* =
x : *pakkoluovutus*;
x = *pakkoluovuttaa*.

Noin kolmasosa aineistostani on muodostettu takaperin johtamalla.

Takaperoisesti eli retrogradisesti johdettujen yhdysverbien deverbaalit kan-tasanat kuuluvat useimmiten ryhmään nomen actionis tai acti. Tavallisimmin tämän ryhmän kantasanat ovat *-us-* tai *-ys-*johtimella muodostettuja (*aikaoh-jaus*, *palovakuutus*, *ennakkotarkastus*, *kuumavalssaus*, *polttohitsaus*, *äänieristys*, *vientiselvitys*, *vuorovaikutus* jne.), mutta yleisiä ovat myös *-u-*, *-y-*johtimiset kantasubstantiivit (*erikoiskäsittely*, *yleisurheilu*, *ryöstöviljely*, *höyrykarkaisu*, *kilpalaulu*). Harvinaisia nomen actionis tai acti -ryhmän kantasubstantiivien johtimia eivät ole myöskään *-o* ja *-ö* eivätkä *-nta* ja *-ntä* (*takuuhuolto*, *pakkosiir-to*, *hintavalvonta*, *esivalinta*). Joskus takaperoisen yhdysverbin lähtökohtana voi olla myös *-minen*-johdos, *-e-*, *-nti-* tai *-os-*, *-ös-*johdos (*ammattijärjestäyty-minen*, *esipuhe*, *halpatuonti*, *johtopäätös*). Hajatapauksittain on muitakin no-

men actionis tai acti -ryhmän johtimia. Silloin tällöin retrogradisen yhdysverbin lähtökohtana on nomen agentis tai nomen instrumenti, mutta usein tällaisilla kantasanoilla on rinnallaan jokin nomen actionis tai acti:

ikiliikkuja > ikiliikkua
päätoimittaja > päätoimittaa
ampuma/hiihto, -hiihtäjä > ampumahiihtää
syöksy/sukellus, -sukeltaja > syöksysukeltaa
leikkuupuimuri > leikkuupuitu
lisämauste > lisämaustaa
kärki/vahviste, -vahvistus > kärkivahvistettu
lämpö/eriste, -eristys > lämpöeristää.

2.4. Kaksikantaiset yhdysverbit

Sen jälkeen kun oli alettu johtaa yhdysverbejä sekä suoraan että takaperoisesti, oli helppo johtaa sellaisia yhdysverbejä, joihin voitiin yhtä aikaa soveltaa sekä suoran että takaperoisen johtamisen mallia. Olenkin antanut näille yhdysverbeille nimen kaksikantaiset yhdysverbit, sillä verbien ja vastaavien yhdyssubstantiivien ikävertailu osoitti, että näille verbeille ovat ikänsä puolesta voineet tarjoutua lähtökohdiksi sekä denominaalit ja johtamattomat että deverbaalit yhdyssubstantiivit.

Johtaminen ei siis noudata suoraviivaista linjaa *asemakaava > asemakaavoittaa > asemakaavoitus*, vaan kaavaa *asemakaava > asemakaavoitus*



asemakaavoittaa.

Se, kumpi substantiivi kulloisellekin kielenkäyttäjälle tarjoutuu kantasanaaksi, vaihtelee varmaan, mutta diakronisesti denominaalit ja johtamattomat kantasanat ovat vanhempia kuin deverbaalit kantasanat. Kaksikantaisten yhdysverbien ilmaantuminen on todennäköisesti vahvistanut takaperoisten yhdysverbien asemaa, sillä se on sekoittanut johtosuhteita entisestäänkin — onhan tuloksena aina samannäköinen nominaalikuinen yhdysverbi, oli lähtökohtana sitten denominaali tai deverbaali yhdyssubstantiivi. Oma vaikutuksensa on tietysti ollut myös yhdistämällä muodostetuilla yhdysverbien partisiipeilla; nekin näyttävät ulkonaisesti samanlaisilta: nomini määriteosana + verbi perusosana. Kaksikantaisia verbejä on n. 10 % aineistosta. Esimerkkejä:

aravalainoitettu < arava/laina, -lainoitus
henkikirjoittaa < henki/kirja, -kirjoitus, (-kirjoittaja)
himomurhata < himo/murha, -murhaaja
jääpalloilla < jää/pallo, -palloilu, (-palloilija)

2.5. Yhdysosien mukaan analogisesti muodostetut yhdysverbit

Kun nominialkuisten yhdysverbien joukko oli kyllin karttunut, monilla yhdysverbeillä oli muiden nominialkuisten yhdysverbien kanssa yhteisiä yhdysosia. Tämä yhdysosien tuttuus oli auttanut uusia tulokkaita juurtumaan kieleen. Näin syntyneillä yhdysverbeillä nimittäin on toisaalta jokin primaari kantasana, esimerkiksi:

koeajaa < koeajo
koefilmata < koefilmaus
koekatsella < koekatselu
koekuunnella < koekuuntelu
koekäyttää < koekäyttö
koelaulaa < koelaulu
koelentää < koelento
koeviljellä < koeviljely,

mutta toisaalta yhdysosien samuus (tässä määriteosa *koe-*) tukee yhdysverbien synnyttämistä. Seuraava askel olivatkin sellaiset yhdysverbit, joiden muodostamisen lähtökohdaksi riittää pelkkä yhdysosien analogia. Esimerkiksi seuraavilla yhdysverbeillä kantasubstantiiviksi ajateltava sana on niin harvinainen tai tilapäinen, että se tuskin on ollut verbin lähtökohtana:

*koeistua < *koeistunta*
*koemelo < *koemelonta*
*koeperata < *koeperkaus*
*koepurra < *koepuru.*

Näin on päästy tilanteeseen, jossa nominialkuisen yhdysverbin muodostaminen ei enää edellytä jonkin kantasubstantiivin olemassaoloa. Yhdysverbejä on alettu muodostaa sekä johtamalla että yhdistämällä.

2.6. Kantasubstantiivittomat yhdysverbit

Yhdistämisen tiellä on jo edetty melko pitkälle silloin, kun nominialkuisen yhdysverbin lähtökohdaksi ei tarvita edes tuttua yhdysosaa vaan verbi on muodostettu yleensä vain muiden nominialkuisten yhdysverbien mallin mukaan, soveltamalla kaavaa *nomini määriteosana + verbi perusosana*. Tällä tavalla ovat nimittäin syntyneet sellaiset yhdysverbit, joiden kantasana ajateltava substantiivi on joko tilapäinen tai mahdoton ja joiden yhdysosatkaan

eivät ole muiden verbien kanssa yhteisiä:

dacronpehmustettu < ? *dacronpehmuste*
liikennemuotosäädely < ? *liikennemuotosäätely*
pikkusiemilla < * *pikkusiemilu*
teennäisitkeä < * *teennäisitku*
ympäristösaranoitu < * *ympäristösarana*.

2.7. Samakantaisista yhdysverbeistä johdetut yhdysverbit

Yhdistämällä muodostetut nominaalkuiset yhdysverbit ovat mielestäni oire siitä, että nominaalkuiset yhdysverbit ovat alkaneet juurtua suomen kieleen. Juurtuneisuudesta kertovat myös ne verbit, jotka on johdettu edelleen jostakin nominaalkuisesta yhdysverbistä — onhan joidenkin yhdysverbien täytynyt olla melko vakiintuneita, jos niitä jo voidaan vuorostaan käyttää kantasanoina. Esimerkkejä:

jälkituleennuttaa < *jälkituleentua*
koeajattaa < *koeajaa*
koemaistella < *koemaistaa*
mustamaalalla < *mustamaalata*
oikosulkeutua < *oikosulkea*.

3. Ruotsin kielen vaikutus

Tähän asti on pidetty selvänä, että suomen nominaalkuiset yhdysverbit on käännetty vieraista kielistä, erityisesti ruotsista.¹ Tällaisia mielipiteitä ovat esittäneet mm. E. A. Saarimaa (esim. 1955: 94), Lauri Kettunen (1959: 130), Matti Hako (1963: 44), Matti Sadeniemi (1969: 210) ja Jouko Vesikansa (1978: 46). Ruotsi sopisikin lainanantajakieleksi, sillä nominaalkuisia yhdysverbejä on ruotsissa runsaasti ja ne ovat melko vakiintuneita. Sitä paitsi ne ovat alkaneet yleistyä juuri siinä vaiheessa kun nominaalkuisia yhdysverbejä alkoi ilmaantua suomeen. Muodostuskategoriatkin ovat melko samanlaiset kuin suomessa. Lisäksi sekä suomen että ruotsin yhdysverbejä käytetään samoissa tyyllilajeissa —

¹ Arvioinnit ovat koskeneet takaperoisia yhdysverbejä, mutta koska kirjoittajat eivät ole tehneet eroa eri tavalla muodostettujen nominaalkuisten yhdysverbien välille, he takaperoisjohdoksista kirjoittaessaan usein ovat tulleet käsitelleeksi myös muita nominaalkuisia yhdysverbejä.

tekniikan ja mainosten kielessä, pakinoissa, urheiluteksteissä. (Åkermalm 1965: 58—59, 62, 67, 72; Om teknikens språk 1977: 18—23.) Tutkin ruotsin kielen vaikutusta suomen nominialkuisiin yhdysverbeihin siten, että etsin kunkin muodostustyyppin vanhimmille edustajille mahdolliset ruotsalaiset vastineet. Esittelen malliksi tulokset, jotka sain verrattuani takaperoisesti johdettuja yhdysverbejä ruotsinkielisiin vastineisiin.

Vanhimpia takaperoisesti johdettuja yhdysverbejä ovat *henkivakuuttaa*, *höyrypaahdettu*, *ilotulittaa*, *ivamukailla*, *juhlavalaista*, *koruommeltu*, *kultakirjailtu*, *mielikuvitella*, *pakkolunastaa*, *pakkoluovuttaa*, *palovakuuttaa*, *pikakirjoittaa* ja *salakuljettaa*. Näillä kaikilla on kyllä ruotsalainen vastine, mutta sanasanainen vain seuraavilla:

henkivakuuttaa — *livförsäkra*
höyrypaahdettu — *ångrostad*
kultakirjailtu — *guldbroderad*
palovakuuttaa — *brandförsäkra*
salakuljettaa — *lurendreja*.

Lopuilla ruotsalainen vastine on joko yhdistämätön sana tai yhdysverbi, jonka määriteosana ei ole nomini vaan jokin prefiksi:

ilotulittaa } — *illuminera*
juhlavalaista }

pakkolunastaa } — *expropriera*
pakkoluovuttaa }

mielikuvitella — *fantisera*
koruommeltu — *broderad*
ivamukailla — *parodiera*.

On siis vastoin odotuksia pääteltävä, että suomen takaperoisia yhdysverbejä on jo hyvin varhaisessa vaiheessa alettu muodostaa omista sanavaroista, omin johtosysteemein, ilman ruotsin käänösapua. Ilmeisesti eräät keskeiset ja vanhimmat takaperoiset yhdysverbit (*henki-*, *palovakuuttaa*, *salakuljettaa*) on lainattu ruotsista, ja nämä ovat sitten antaneet mallin muille takaperoisjohdoksille. Ruotsin kieli ei siis olekaan lainanantajakieli, josta kukin takaperoisesti johdettu yksityistapaus orjallisesti käännettäisiin, vaan muodostusmallin ja alkusysäyksen antaja. Samalla tavalla ruotsi on vaikuttanut muihinkin nominialkuisien yhdysverbien muodostuskategorioihin — niin suoriin ja kaksikantaisiin kuin yhdistämälläkin muodostettuihin yhdysverbeihin.

Varmistaakseni tutkimustulokseni tein vielä nykyajankin yhdysverbejä koskevan kokeen.¹ Vertasin aineistosta poimimaani 132 verbin satunnaisotosta materiaaliin, jonka pohjalta on tehty Sture Allénin Nusvenks frekvensordbok. Vertailun tulos oli taas niukka: vain 11 suomenkieliselle yhdysverbille löytyi nykyruotsalainen vastine. Sanaparit ovat seuraavat:

ensiesiintyä — premiäruppföra
epäjärjestynyt — oordnad
erityiskoulutettu — specialutbildad
esijännitetty — förspännd
hienofiilata — finslipa
kaunomaalailta — skönmåla
koeajaa — provköra
puhdasviljelty — renodlad
valekuollut — skendöd
vierailuohjata — gästregissera
välilaskuilla — mellanlanda.

Osa näistä verbeistä, joilla on ruotsalainen nominialkuinen yhdysverbi vastineenaan, on vakiintunutta tyyppiä: *erityiskoulutettu*, *esijännitetty*, *koeajaa*, *puhdasviljelty*, *valekuollut*. Osa taas on tilapäismuodosteita: *epäjärjestynyt*, *hienofiilata*, *kaunomaalailta*, *vierailuohjata*, *välilaskuilla*. Jos saman sanan olemassaolo sekä suomessa että ruotsissa edellyttää lainaussuhdetta, ruotsin vaikutus on kahdenlaista. Toisaalta ruotsilta voi olla lainassa joitakin keskeisiä ja yleisesti käytettyjä nominialkuisia yhdysverbejä, ja ne vuorostaan ovat mallina muille yhdysverbeille. Toisaalta ruotsi saattaa tarjota mallin joillekin harvinaisille yhdysverbeille, esimerkiksi sellaisten ihmisten muodostamille, jotka ovat tekemisissä ruotsin kielen kanssa (*epäjärjestynyt* on Pentti Saarikosken muodoste).

Varmemmaksi vakuudeksi tein pistokokeen vielä toisinkin päin: katsoin, monellako Åke Åkermalmin tutkimuksessaan (1965) mainitsemalla ruotsalaisella nominialkuisella yhdysverbillä on suomalainen vastine. Åkermalm luettelee kaikkiaan kolmisensataa ruotsalaista yhdysverbiä, mutta näistä vain kahdeksalla on suomenkielinen vastine aineistossani:

atombomba — atomipommittaa
priskontrollera — hintavalvottu
hungerstrejka — nälkälakkoilla

¹ Tässä ovat jo siis kyseessä muutkin kuin takaperoisesti johdetut yhdysverbit.

skuggboxas — varjonyrkkeillä
brandförsäkra — palovakuuttaa
sockersalta — sokerisuolata
hägtidstala — juhlapuhua
kedjeröka — ketjupolttaa.

4. Synkroniset kytkökset

Suomen nominialkuiset yhdysverbit ovat nykyään mutkikas vaikutussuhteiden verkko, jossa yhteydet risteilevät eri suuntiin ja jossa analogialla on suuri osuus. Analogiset vaikutussuhteet auttavat kytkemään yhdysverbejä eritasoiisiin ryhmiin, niin että kukin yhdysverbi voidaan näkökannan mukaan jäsentää milloin mihinkin ryhmään kuuluvaksi. Tämä useaan ryhmään kuulumisen edistää yhdysverbien juurtumista kieleen ja auttaa muistamaan ja tuottamaan niitä. Analogialle näyttää olevan tyypillistä uuden ja vanhan yhdistäminen: jotta jokin tulokas voisi tunkeutua systeemiin, sen on jollain tasolla — mieluummin mahdollisimman usealla — rinnastuttava johonkin jo olemassa olevaan ryhmään. (Ks. esim. Paul 1960: 106—107.) Analogia auttaa käyttämään hyväksi kielen ennen käyttämättömiä mahdollisuuksia, ja usein analogisen muodosteen synnyttää ilmaisutarve, aukko systeemissä. (Anttila 1969: 56, 1977: 111.)

Esimerkki tällaisesta synkronisten kytkösten verkosta on vaikkapa ilmaus *peruskorjattu (talo)*. Nominialkuisten yhdysverbien lisäksi *peruskorjattu* yhdistyy myös laajemmin yleensä yhdysverbien ryhmään. Oire siitä, että nominialkuiset yhdysverbit eivät välttämättä aina ja kaikkien kielitajussa erotu muista yhdysverbeistä, on esimerkiksi Raija Konttisen Nykysuomen käyttöoppaassa. Konttinen nimittäin väittää, että kaikki yhdysverbit — muodostustavasta viis — on johdettu yhdysnomineista. »Yhdyssanoista johtamalla saaduksi» hän esittää niin verbin *allekirjoittaa* kuin verbit *henkikirjoittaa*, *pakkolunastaa*, *jälleenvakuuttaa* jne. (1978: 191—192.) Koska nominialkuisia yhdysverbejä on nykyään enemmän kuin muulla tavoin muodostettuja yhdysverbejä, on todennäköistä, että esimerkiksi jokin *allekirjoittaa* rinnastuukin yhdyssubstantiiveista johtamalla muodostettuihin yhdysverbeihin. Pidän mahdollisena analogiaa

esijännitys : esijännittää =
x : allekirjoittaa;
x = allekirjoitus.

Sen lisäksi että ilmauksen *peruskorjattu talo* ensimmäinen sana rinnastuu nominialkuisiin yhdysverbeihin ja yleensä yhdysverbeihin, se rinnastuu tietysti

ylipäänsä verbeihin. Mutta lauseopillisen funktionensa vuoksi (attribuutti) *peruskorjattu* voidaan assosoida myös nomineihin. Tämä syntaktinen analogia auttaa kielikorvaa hyväksymään uuden muodosteen, joka verbinä tuntuisi oudolta.

Edellisten kytkösten lisäksi *peruskorjattu* kytkeytyy tietysti kantasanaan *peruskorjaus*. Mutta muodostamista on helpottanut myös se, että on olemassa runsaasti sekä *perus-*alkuisia että *-korjata-*loppuisia yhdysverbejä. Esimerkkini osoittaa, että nominialkuisen yhdysverbin tuottaminen, muistaminen tai hyväksyminen harvoin on yhden siteen varassa.

5. Kielenhuollon ongelmia

Juuri se, että nominialkuiset yhdysverbit liittyvät yhtä aikaa niin moneen eritasoiseen ryhmään, tekee vaikeaksi ottaa niihin yksiselitteistä kielenhuollon kantaa. — Jos kieltää jonkin yhdysverbin yhdellä perusteella, jäljelle jää toisia ryhmiä, joihin sama yhdysverbi kuuluu ja jotka taas saattavat olla hyväksyttäviä. Hyväksyttävyyden ja hylättävyyden kriteerit saattavat siis riidellä samoista verbeistä. Tavallisen kielenkäyttäjän on mahdoton tehdä niin syvällisiä analyysejä kulloisessakin kielenkäyttötilanteessa, että hän niiden perusteella tietäisi, kuuluuko jokin verbi ensisijaisesti hyväksyttävien vai hylättävien ryhmään. Sitä paitsi vaikuttaa siltä, että yhdysverbejä usein muodostetaan tiedostamatta — siis ongelmatta. Nominialkuiset yhdysverbit ovat monesti enemmän kielenhuoltajien kuin kielenkäyttäjien ongelma. Seuraavassa arvioin tähän asti esitettyjä hyväksyttävyyden ja hylättävyyden kriteerejä.

5.1. Muodostustapa

Melko yksimielisesti esitetty hyväksyttävyyden tai hylättävyyden kriteeri on muodostustapa: suoraan johdetut nominialkuiset yhdysverbit on haluttu hyväksyä, takaperoisesti johdetut kieltää (Saarimaa 1947: 90—91, 1955: 92—93, 1971: 88—89; Penttilä 1957: 271—272; Hako 1963: 44—45; Konttinen 1973: 139, 1978: 191; Vesikansa 1978: 47; Leskinen 1965: 117). Mutta kirjoituksissa on ollut epä tietoisuutta jo siitä, mikä verbi on johdettu suoraan, mikä takaperoisesti. Esimerkiksi seuraavat, mielestäni kaksikantaiset yhdysverbit on esitetty suoriksi johdoksiksi: *apulannoittaa* ja *salaojittaa* (Saarimaa 1955: 92, 1971: 88; Penttilä 1957: 271), *jalkapalloilla* (Penttilä 1957: 271). *Salaojittaa* on toisaalta tulkittu myös takaperoiseksi (Lauri Kettunen 1959: 129); *ilmakuivattu* on Jouko Vesikansan mielestä takaperoisjohdos (1978: 48). Jos siis jo kielenhuoltajat ovat eri mieltä siitä, miten mikin nominialkuinen yhdysverbi on muodostettu,

on epärealistista odottaa tavallisen kielenkäyttäjän osaavan erottaa eri suuntiin johdetut yhdysverbijohdokset toisistaan.

Johtotapaan perustuva kriteeri ei myöskään ratkaise sitä ongelmaa, että jotkin yhdysverbit särähtävät korvaan enemmän kuin toiset. Vierauden tuntu ei riipu muodostustavasta, sillä esimerkiksi suoraan, »säännönmukaisesti» johdetut *oikeusmurhata*, *ruokapalkattu*, *suukapuloitu*, *taskuvarastaa*, *vaalikampanjoida*, *vahtimestaroida*, *vaihtokaupata* jne. tuntuvat paljon »kielenvas-
taisemmilta» kuin monet »analogisemmin», esimerkiksi takaperoisesti, johdetut yhdysverbit (*koeajaa*, *lämpöeristää*, *aivopestä*).

Johtotapaan tukeutuva peruste on epätyydyttävä myös periaatteelliselta kannalta: miksi pitäisi kieltää takaperoinen tai analoginen sanojen johtaminen? Analogia kuuluu kieleen, ja sen karsiminen vain köyhdyttäisi ilmaisuvaroja. (Vrt. esim. Räisänen 1978: 330.) Myös käytännön kannalta johtamissuuntaan perustuva kriteeri on puutteellinen; sitä osoittaa seuraava käytännön sovellus. Jos vain suora johtotapa olisi hyvä, esimerkiksi *kauko*-alkuisista verbeistä kelpaisi ainoastaan ensimmäinen: *kaukopartioida* (suoraan johdettu, vrt. *kaukopartio*), *kaukokartoittaa* (takaperin johdettu, vrt. *kaukokartoitus*), *kaukolainata* (kaksikantainen, vrt. *kauko/laina* ja *-lainaus*), *kaukotilata* (*kauko*-alkuisten yhdysverbien analogian mukaan muodostettu). Tavallinen ihminen, jonka päässä risteilevät eritasoiset analogiat, ei voisi ymmärtää, miksi vain *kaukopartioida* olisi hyväksyttävä mutta muut *kauko*-alkuiset yhdysverbit eivät. Eikä *kaukopartioida* tuntuisi hänestä intuitiivisestikaan sen hyväksyttävämmältä kuin muut *kauko*-alkuiset tapaukset.

Ensi alkuun laajasti sovellettavalta ja liberaalilta vaikuttaa Lauri Kettusen näkemys, että olisi hyväksyttävä kaikki sellaiset nominalkuiset yhdysverbit, jotka on johdettu jostain yhdysubstantiivista (1959: 129—130). Näkemys on kuitenkin liian laaja, sillä se ei ratkaise sitä pulmaa, että monet nominialkuiset yhdysverbit loukkaavat kielitajua — oli ne sitten johdettu yhdysubstantiivista tai ei. Kettusen kriteerin soveltaminen johtaisi siis kielitajun vastaisiin sääntöihin. Käänteisesti tulkittuna Kettusen ehdotus on toisaalta myös liian suppea: se hylkäisi kaikki yhdysubstantiiviin perustumattomat yhdysverbit — esimerkiksi usein täysin korrektisti yhdistämällä muodostetut yhdysverbien partisiipit (*palkkasaatava*, *puolihuvittunut*), samoin kuin yhdysosien analogian synnyttämät tapaukset. Monestihan nämä yhteisten määriteosien tai perusosien mukaan muodostetut yhdysverbit (*koemelo*, *koeditettu*, *perusvahata*) vastaavat ilmaisutarvetta ja ovat käteviä käyttää ja muodostaa.

Sadeniemi on ehdottanut hylättäväksi sellaisia nominialkuisia yhdysverbejä, joiden kantasanana on nomen agentis: *asuntosäästää* < *asuntosäästäjä*, *päätoimittama* < *päätoimittaja* (1969: 210). Aineistoni esittelyssä kuitenkin ilmeni, että nomen agentis on kantasanana vain melko harvoille nominialkuisille yhdysverbeille. Usein nomen agentis -kantasanalla on sitä paitsi rinnallaan jokin

nomen acti tai actionis. Epäilen myös, voiko jonkin yhdysverbin vierauden aiheuttaa pelkästään se, että kantasanana on nomen agentis — olisiko esimerkiksi *ketjupolttaa* torjuttava nimenomaan *ketjupolttaja*-kantasansa vuoksi?

5.2. Rakenne

Sadeniemi vierastaa myös sellaisia nominialkuisia yhdysverbejä, joiden määriteosana on erisnimi: *Nobel-palkittu*, *Oscar-palkittu*, *Lux-pestä*, *Vella-permanentattu* (1955: 299, 1969: 210). Samaa mieltä ovat olleet Saarimaa (1947: 91, 1955: 94, 1971: 90) ja Matti Hako (1963: 44). Usein tämän ryhmän verbit onkin parasta korvata sanaliitolla: *Nobel-palkinnon saanut*, *Nobelilla palkittu*; *pestä Luxilla*, *permanentata Vellalla*. Mutta joskus erisnimialkuinen yhdysverbi voi olla ihan näppärä: miksi korvata kätevä *Superwash-käsitelty* substantiivisella ilmauksella »*Superwash-käsittelyn läpikäynyt*»? Sitä paitsi erisnimialkuisen yhdysverbien ryhmä on niin pieni, että vaikka kieltäisi kaikki tämän ryhmän yhdysverbit, jäljelle jäisi vielä monta ratkaisematonta kysymystä.

Määriteosaan liittyy seuraavakin hylättävyyden peruste. Terho Itkosen mielestä olisi jarruteltava sellaisia nominialkuisia yhdysverbejä, joiden määriteosa on perusosan ilmaiseman tekemisen objekti (1972: 290). Aineistoni pohjalta vaikuttaa kuitenkin siltä, että määriteosan objektinluonne on usein hämärä ja että verbin hyväksyttävyyden tai hylättävyyden ei niinkään riipu määriteosan syntaktisestä funktiosta kuin esimerkiksi koko verbin vakiintuneisuudesta tai vakiintumattomuudesta tai sen kuulumisesta tai kuulumattomuudesta joihinkin analogista tukea antaviin ryhmiin. Usein nämä verbit voivat myös saada objektin, niin että ne rinnastuvat Itkosenkin poikkeukseksi hyväksymään *aivo-pestä*-verbiin. Objektin saavia verbejä olisivat esimerkiksi *aikarajoitettu*, *kestotestata*, *kuviopainettu*, *rotuerotella*, *sormisuojuuttu*, *tietosuojuuttu*, *tuotekehittää*, *äänivaimennettu*. Toki aineistossani on sellaisiakin tapauksia, joissa määriteosan objektinluonne aiheuttaa outouden vaikutelman: *aivoryöstää*, *aivoviedä*, *hintavalvottu*, *lastenhuollettu*, *pohjavesitutkia* jne. Mutta objektialkuiset yhdysverbit ovat kuitenkin suhteellisen harvinaisia, niin että niidenkään hylkääminen ei vielä auta pitkälle nominialkuisen yhdysverbien kielenhuolto-ongelmaa.

5.3. Vakiintuneisuus

Melko usein esitetty hyväksyttävyyden ja hylättävyyden kriteeri on ollut yhdysverbin vakiintuneisuus: »väärin muodostetuistakin» yhdysverbeistä on haluttu hyväksyä ne, jotka jo ovat päässeet vakiintumaan (Penttilä 1957: 271; Sadeniemi 1955: 300, 1969: 210; Itkonen 1972: 290; Konttinen 1973: 139, 1978:

191). Tämä ohje on varmaan järkevä, mutta käytännön elämään sitä on jälleen vaikea soveltaa: miten kielenkäyttäjät erottaa toisistaan vakiintuneet ja vakiintumattomat nominialkuiset yhdysverbit? Vakiintuneisuus ei ole mikään absoluuttinen suure, sillä eri kielenkäyttäjryhmillä on erilaiset sanavarat. Vain vakiintuneiden hyväksyminen merkitsee myös käänteisesti sitä, että uusia yhdysverbejä ei saisi käyttää. Se on mielestäni outo periaate: miksi olisi hyväksyttävä vain se, mikä kerran on kieleen vakiintunut, miksi ei saisi antaa tilaa uusille mahdollisuuksille? Onko kieli valmis; nykyhetkenkö status quo on se, mihin on pyritty ja minkä jälkeen uudistukset eivät enää olisi tarpeen?

5.4. Termimäisyys

Edellistä ohjetta lähellä on se hyväksyttävyyden ja hylättävyyden arviointiperuste, että termimäiset yhdysverbit hyväksyttäisiin, termeiksi vakiintumattomat hylättäisiin (Sadeniemi 1955: 300, 1969: 210; Hako 1963: 47; Vesikansa 1978: 46). Termeiksi vakiintuneita yhdysverbejä käytetään usein eri alojen — useimmiten tekniikan — ammattikielissä. Kieltämättä jokin *nelisahata*, *kylmävalssata*, *polttomaalata* onkin näppärämpi kuin vastaava substantiivinen *suorittaa kylmävalssaus*, *nelisahaus*, *polttomaalaus*. Tämä peruste on paikallaan omassa yhteydessään, mutta on olemassa paljon myös ammattikieliin kuulumattomia yhdysverbejä.

Terho Itkonen on toisaalta (1978: 96) ehdottanut torjuttaviksi sellaisia jonkin ammattikielen sanoja, joita käytetään muualla kuin kyseisessä ammattikielessä. Siksi veroilmoituskaavakkeen *esitäyttää* on turhaa painolastia ATK-alaan perehtymättömille veronmaksajille. Tämä on varmaan totta, mutta taaskaan ei päästä kovin yleispätevälle tasolle: melko harva ammattikielen termi on levinnyt varsinaista alaansa laajemmalle, ja jos se on päässyt yleistymään, se onkin jo vakiintunut — ja vakiintuneethan haluttiin hyväksyä.

Termimäisten nominalkusten yhdysverbien hyväksyminen sisältää käänteisesti sen, että termiin perustumattomia yhdysverbejä ei hyväksytä. Matti Sadeniemi pitää tällaisina tapauksina esimerkiksi verbejä *aamupestä*, *bensiinipestä*, *huvikävellä*, *kahvikutsua*, *päivällislevätä* (1969: 210). Näitä verbejä on kuitenkin vähän ja nekin vähät ovat useimmiten leikillisiä, pakinatyyliin kuuluvia muodosteita. — Miksi kieltää pakinoitsijoilta näin hauska ilmaisukeino?

5.5. Johdoksella korvattavuus

Hyvä ja monen esittämä hylättävyyden peruste on se, että olisi torjuttava sellaiset nominialkuiset yhdysverbit, jotka ovat korvattavissa johdoksella;

esimerkiksi *syväjäädyttää* → *pakastaa*, *hajasijoittaa* → *hajauttaa*, *kuntourheilla* → *kuntoilla* (Saarimaa 1947: 91, 155: 93, 1971: 89; Itkonen 1972: 290; Vesikansa 1978: 47). Mutta kuinka monen yhdysverbin voi korvata johdoksella?

5.6. Päätelmiä

Moni edellä esitetyistä perusteista on sinänsä hyvä, mutta yksikään ei siis osoittautunut yleispäteväksi. Usea ohje on liian vaikea käytännössä noudatettavaksi. Edelleen on ratkaisematta, mikä varsinaisesti aiheuttaa sen, että toiset verbit tuntuvat tutuilta, toiset vierailta, torjuttavilta. Synkronisten kytkösten monitasoisuudesta johtuu, että yhtä ainoaa hyväksyttävyyden tai hylättävyyden kriteeriä tuskin on olemassakaan. Joskus kielenhuoltajat ovat jopa tyytyneet pelkästään intuitiivisiin perusteluihin: Saarimaa esittelee yhdysverbejä, jotka hänen mielestään ovat »toinen toistaan mahdottomampia» (1947: 91—92, 1955: 94, 1971: 90), Hako taas »ei myönnä kotipaikkaoikeutta» luettelemilleen »sanakummituksille» (1963: 47).

Intuitiivisissa perusteluissa on sikäli järkeä, että nominialkuisten yhdysverbien hyväksyttävyyden tai hylättävyyden ilmeisesti lopulta on intuition varassa. — Mutta kenen intuition? Voidaanko jonkin ryhmän intuitio, esimerkiksi kielenhuoltajien, ylentää normiksi? Tuskin. Kielitunne ei ole absoluuttinen eikä muuttumaton, mutta silti sitä ehkä olisi syytä vielä tutkia. On selvittämättä, minkälaiset verbit tuntuvat korrekteilta nuorista, minkälaiset vanhoista; miten vaikuttavat kielikorvaan koulutus ja ammattiala; hyväksytäänkö vanhat yhdysverbit helpommin kuin uudet; kuinka pitkälle lopulta siedetään yhdysverbien finiittistä käyttöä; onko jokin muodostus- tai rakenneryhmä helpompi hyväksyä kuin jokin toinen jne.

Selvää joka tapauksessa on, että enää ei voida palata tilanteeseen, jossa kiellettäisiin kaikkien nominialkuisten yhdysverbien käyttö asiatyyllissä. Sen verran juurtuneita yhdysverbit ovat, ja sitä paitsi niiden käytön on selvästi synnyttänyt ilmaisutarve. Mutta niinkään pitkälle ei kannattane mennä, että nominialkuisten yhdysverbien käyttöä ruvettaisiin suosittamaan. Ei nimittäin ole viisasta jättää huomiotta kielitajua, sitä, että monet yhdysverbit edelleen särähtävät korvaan.

Olisiko seuraava menettely järkevä? Ensinnäkin hyväksyttäisiin edelleen ammattikieliin kuuluvat tapaukset. Ne ovat useimmiten termimäisiä ja kätevämpiä kuin niitä vastaavat kiertoilmaukset, ja niitä on ennenkin ehdotettu hyväksyttäväksi (esim. Sadeniemi). Toiseksi: pakinoitsijoille ja kirjailijoille suotakoon oma vapautensa, oikeutensa »koodin murtamiseen». Kolmanneksi: muihin tyylilajeihin kuuluville yhdysverbeille annettaisiin aikaa. Jos nimittäin ilmenee, että nominialkuisten yhdysverbien tuottamista ja käyttöä ohjaa todel-

linen ilmaisutarve, niitä vastaan on turha taistella. Tutkimukseni perusteella vaikuttaa siltä, että kielijärjestelmä vastakin pitää oudoimmat yhdysverbit vähemmistössä ja vakiinnuttaa vain sellaiset, jotka vähiten loukkaavat kielitajua ja joita eniten tarvitaan.

LÄHTEET

A. Kirjallisuus

- ANTTILA, RAIMO 1969: Uusimman äännehistorian suunnasta ja luonteesta. — Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 5.
- 1977: *Analogy. Trends in Linguistics. — State-of-the-Art Reports* 10. The Hague.
- CANNELIN, KNUT 1908: Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Laajempi painos. Porvoo.
- HAKO, MATTI 1963: Hyvääkin parempaa suomea. 2. painos. Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1972: Kielenhuoltomme tehtävistä. — *Virittäjä* 76.
- 1978: Verokarhun puhuteltavana. — *Virittäjä* 82.
- JÄNNES, ARVI 1980: Suomen kielioppi. Alkeis-, muoto- ja runo-oppi oppikouluja varten. Kolmas painos. Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1959: Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille. Toinen painos. Jyväskylä.
- KONTTINEN, RAIJA 1973: Kielenkäytön opas. Helsinki.
- 1978: Nykysuomen käyttöopas. Koko kansan kielitoimisto. Tampere.
- LAINEN, PIIRKKO-LIISA 1953: 72 ensimmäisen psalmin sanasto Agricolan Psalmtarissa ja vuoden 1933 kirkolliskokouksen hyväksymässä Vanhan testamentin suomennoksessa. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LESKINEN, HEIKKI 1965: Autoalan sanastoa. — Kolmas kielivartio. Tietolipas 37. Forssa.
- Om teknikens språk 1977: *Tekniska nomenklaturens publikationer* nr. 64. Stockholm.
- PAUL, HERMANN 1960: *Prinzipien der Sprachgeschichte. Sechste, unveränderte Auflage.* Tübingen.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: Suomen kielioppi. Porvoo.
- RAPOLA, MARTTI 1955: Antti Wikmanin sanakirja. *Suomi* 107:3. Helsinki.
- 1960: Sanojemme einsiesiintymiä. *Tietolipas* 22. Helsinki.
- RÄISÄNEN, ALPO 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. — *Virittäjä* 82.
- RÄISÄNEN, M. 1913: L. L. Laestadiuksen Postillan kielestä. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SAAKIMAA, E. A. 1947: Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita. Porvoo.
- 1955: Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita. Kolmas, uusittu painos. Porvoo.
- 1971: Kielenopas. Tarkistanut PAAVO PULKKINEN. Kahdeksas painos. Porvoo.
- SADENIEMI, MATTI 1955: "Pölysidottu tie". — *Virittäjä* 59.
- 1969: "Nobel-palkittu fyysikko". — *Virittäjä* 73.
- SETÄLÄ, E. N. 1898: Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi oppikoulua ja omin päin opiskelua varten. Helsinki.
- 1921: *Kielentutkimus ja oikeakielisuus. Nykyaikaisen kielentutkimuksen periaatteista. Tieteellisiä lastuja I.* Helsinki.
- SYKÄRI, HILMA 1913: Aleksis Kiven "Seitsemän veljeksen" sanastosta. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Teknillinen sanasto 1918. Suomenkielisten teknikkojen seuran julkaisema. Kuopio.
- VESIKANSA, JOUKO 1978: *Miljoona sanaa.* Porvoo.
- ÄKERMALM, ÅKE 1965: Om verbet atombomba och liknande bildningar i nutida dagspress. — *Rubriksvenska och andra studier.* Falköping.

B. Aineistolähteet

HS = Helsingin Sanomat. Vuosien 1979 ja 1980 numeroita.

Kk = Kielitoimiston kokoelmat

Nykysuomen sanakirjan kokoelmat.

Die finnischen zusammengesetzten Verben mit nominaler Anfangskomponente

TOINI RAHTU

Zu den häufigsten zusammengesetzten Verben im Finnischen gehören heute Verben, deren Bestimmungsglied ein Nomen ist (z. B. *koe + ajaa* 'probefahren', *ketju + polttaa* 'kettenrauchen'). Das Material der Verfasserin umfaßt an 3400 Fälle; insgesamt sind 1341 verschiedene Verben vertreten. Älter als die mit einer nominalen Anfangskomponente ausgestatteten zusammengesetzten Verben sind die im 16. Jh. aus fremden Sprachen ins Finnische übernommenen sog. Präfixverben sowie die auf Wortfügungen zurückgehenden Komposita (*ristiinnaulita* 'kreuzigen' < Wortfügung *ristiin naulita* 'ans Kreuz nageln'). Das Verhältnis der Teile der zusammengesetzten Verben mit nominaler Anfangskomponente sieht meistens so aus, daß das Bestimmungsglied die Art und Weise, das Instrument oder das Mittel der im Grundwort ausgedrückten Handlung zum Ausdruck bringt (*auto-maattiohjattu* 'automatisch, mittels eines Automaten gelenkt'). Mitunter selten ist das Verhältnis der Teile ein syntaktisches: beim Verb *aivopestä* (dt. *gehirnwaschen*, engl. *to brainwash*) zum Beispiel ist das Bestimmungsglied *aivo(t)* das Objekt des Grundwortes *pestä*.

Das Material der Verfasserin enthält doppelt so viel infinite als finite Formen; mit Abstand am häufigsten ist das als Attribut verwendete zweite Partizip des Passivs (*hätäteurastettu hevonen* 'notgeschlachtetes Pferd'). Die Erscheinung beruht darauf, daß sich das Sprachgehör der Finnen noch nicht ganz an zusammengesetzte Verben mit nominaler Anfangskomponente gewöhnt hat. Ein zusammengesetztes Verb, das im Satz dem Nomen gleichgestellt ist, wirkt auf das Ohr

weniger befremdlich, als wenn es als Prädikat verwendet würde. Daß sich das Sprachgehör aber allmählich auch daran gewöhnt, geht aus der Tatsache hervor, daß fast ein Drittel des Materials aus finiten Formen besteht.

Die zusammengesetzten Verben mit nominaler Anfangskomponente bürgernten sich eigentlich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts im Finnischen ein. Die ersten diesbezüglichen Verben wurden wohl aus dem Schwedischen übersetzt (*henkivakuuttaa* < *livförsäkra* 'lebensversichern'; *salakuljettaa* < *lurendreja* 'schmuggeln'). Diese aus dem Schwedischen entlehnten Fälle — zahlenmäßig wenig, aber wichtig — lieferten dann das Muster für spätere entsprechende Verben im Finnischen. Entgegen früheren Vermutungen handelt es sich bei den finnischen Belegen also nur selten um direkte Lehnübersetzungen aus dem Schwedischen.

Das Finnische verfügt auch ohne den Eingluß des Schwedischen über zahlreiche Elemente, aus denen zusammengesetzte Verben mit nominaler Anfangskomponente gebildet werden können. Es existiert erstens das Muster der Ableitungsverhältnisse von nichtzusammengesetzten Wörtern; z. B. *pyörä* 'Rad' : *pyöräillä* 'radfahren' : *pyöräily* 'Radfahren' → *polkupyörä* 'Fahrrad' : *polkupyöräillä* 'Fahrrad fahren' : *polkupyöräily* 'Fahrradfahren'. Zweitens gibt es denominele und nichtabgeleitete nominale Komposita, von denen zusammengesetzte Verben abgeleitet werden können: *valokuva* 'Foto' > *valokuvata* 'fotografieren'. Es gibt auch zusammengesetzte Nomina, von denen ursprünglich keine zusammengesetzten Verben abgelei-

tet werden konnten (z. B. *palovakuutus* 'Feuerversicherung'), da diese Nomina deverbale sind. Auch das Verb *vakuuttaa* 'versichern' ist ja nicht vom Substantiv *vakuutus* 'Versicherung' abgeleitet sondern umgekehrt. Um einen variableren Ausdruck zu erreichen, hat man dann auch begonnen, zusammengesetzte Verben aus deverbale nominalen Komposita zu bilden; auf diese Weise erzielte man das Gleichgewicht in einem System, wo es bislang nominale Komposita gab, die als Stammwort taugten, und solche, die das nicht taten. Eine solche Ableitung wird regressiv genannt. Ein Teil der zusammengesetzten Verben mit nominaler Anfangskomponente besitzt sowohl ein direktes als auch ein regressives Stammnomen (*asemakaavoittaa* 'einen Bauleitplan machen' < *asemakaava* 'Bauleitplan' oder *asemakaavoitus* 'die Erstellung eines Bauleitplanes', vgl. im Deutschen etwa der Typ *haushalten* < *Haushalt* oder *Haushalten*).

Auch ein anderes, bereits eingebürgertes zusammengesetztes Verb (*koeajaa* 'probefahren' — *koeajattaa* 'probefahren lassen') kann zusätzlich zu den Nomina den Ausgangspunkt bilden für zusammengesetzte Verben mit nominaler Anfangskomponente. Oft liefern sie auch über ihre Komponenten das Muster für neue verbale Komposita. Der größte Teil der zusammengesetzten Verben mit nominaler Anfangskomponente besitzt nämlich sowohl das gleiche Bestimmungsglied als auch das gleiche Grundglied wie viele andere verbale Zusammensetzungen. Im Material der Verfasserin haben 51 Verben das Bestimmungsglied *esi-* 'vor-', 43 *koe-* 'probe-', 40 *puoli-* 'halb-' usw. Die üblichsten Grundwörter lauten *-käsitellä* 'behandeln' (31), *-ohjata* '-lenken' (25), *-suojata* '-schützen' (20) usw. Viele zusammengesetzte Verben mit nominaler Anfangskomponente haben bei ihrer Bildung als Ausgangspunkt andere verbale Komposita, die dieselbe Komponente enthalten. Bei den Verben *koeistua* 'probesitzen', *koemeloä* 'probepaddeln' und *koepurra* 'probebeißen' können nicht die okkasionellen nominalen Komposita *koeistunta* 'Probesitzen', *koemelonta* 'Probepaddeln' und *koepurenta* 'Probebeißen' den Ausgangspunkt gebildet haben, sondern die übrigen zusammengesetzten Verben mit *koe-* 'probe-'. Diese Wörter werden also durch Zusammenfügung, nicht durch Ableitung gebildet. Heute

existieren auch bereits durch Zusammenfügung gebildete verbale Komposita, deren Verbindungsteile nicht die gleichen sind wie bei anderen zusammengesetzten Verben. Sie sind in der Regel nur nach dem Muster der übrigen verbalen Komposita mit nominaler Anfangskomponente gebildet, nach dem Schema Nomen als Bestimmungsglied + Verb als Grundglied (z.B. *dacron* + *pehmustettu* 'dacrongepolstert').

Eine eigene Gruppe bilden jene zusammengesetzten Verben mit nominalen Anfangskomponente, deren Grundwort ein Verb ist, das stets als Partizip auftritt und in nominaler Funktion verwendet wird. Auch diese Verben sind durch Zusammenfügung gebildet, wie die normalen nominalen Komposita also (vgl. z.B. *pää* 'Kopf' + *toimittaja* 'Redakteur' [Chefredakteur] ~ *pää* 'Kopf' + *syytetty* 'Angeklagter' [Hauptangeklagter]). Für die verschiedenen Gruppen der Bildung von verbalen mit nominaler Anfangskomponente wurde Raum geschaffen durch die im Finnischen schon vorher vorhandenen Präfixverben und die von Wortfügungen ausgehenden zusammengesetzten Verben.

Ihrer Fremdheit wegen sind die zusammengesetzten Verben mit nominaler Anfangskomponente ein Problem für die finnische Sprachpflege. Auf der einen Seite sind sie durch den Bedarf entstanden, etwas auszudrücken; deshalb sind sie nützlich, vor allem in der Fachsprache. Auf der anderen Seite passen sie ihrer Stilnuance wegen noch nicht ohne weiteres und ohne den Anklang von Nebenbedeutungen zur neutralen Sachprosa. Die Kolumnenschreiber haben denn auch davon profitiert, daß ein zusammengesetztes Verb mit nominaler Anfangskomponente häufig belustigend und überraschend wirkt.

Es gibt kein einheitliches Kriterium, wonach man die verbalen Komposita mit nominaler Anfang hinsichtlich der Sprachrichtigkeit einteilen könnte in akzeptierbare und nichtakzeptable. Das liegt daran, daß ein und dasselbe zusammengesetzte Verb auf synchroner Ebene gleichzeitig mit so vielen Wortgruppen verbunden ist, daß es unmöglich ist, hier nur jeweils ein Kriterium der Annehmbarkeit oder Nichtannehmbarkeit zur Anwendung zu bringen. Im Ausdruck *koeajettu auto* 'das probefahrene Auto' beispielsweise gehört das Wort *koeajettu* gleichzeitig zu den folgenden Gruppen:

1. Verben
2. andere zusammengesetzte Verben (Pfröfixberben und von Wortfügungen ausgehende verbale Komposita)
3. zusammengesetzte Verben mit nominaler Anfangskomponente (alle Gruppen der Bildung)
4. regressiv abgeleitete zusammengesetzte Verben (regressives »Stammwort« *koeajo* 'Probefahrt')
5. Nomina (syntaktische Funktion: Attribut)
6. andere mit *koe-* 'probe-' beginnende zusammengesetzte Verben
7. andere auf *-ajaa* '-fahren' endende zusammengesetzte Verben.

Die zusammengesetzten Verben mit nominaler Anfangskomponente bilden also ein kompliziertes Netz, wo die Einflüsse und die Analogien nach den verschiedensten Richtungen gehen.